

$$\frac{ՀՏԴ Հ Տ Դ}{Հ Տ Դ} = \frac{398.1(479.342)}{941 (479 . 243)}$$

$$\frac{Հ Տ Դ}{Գ Մ Դ} = \frac{941 (479 . 243)}{63.3 (2 Հ) 43}$$

$$\frac{Հ Տ Դ}{Ա-Բ} = \frac{941 (479 . 243)}{706}$$

Գրականագիտություն

Զինախոս ԲԱԼԱՅԱՆ

ԱրՊՀ, գրականության և լրագրության ամբիոն, ք.գ.թ., դոցենտ

ՄՈՆՈԻՄԵՆՏԱԼ ԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ «ԱՐՑԱԽԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԳԻՐՔԸ

Արմեն Սարգսյանի «Արցախյան հանելուկներ», «Արցախյան ավանդություններ», «Արցախյան առակները», «Արցախյան զվարճախոսություններ», «Ղարաբաղի բարբառի բառարան», «Արցախի բանահյուսությունը» և այլ բանահյուսական-հայագիտական ժողովածուները հայ բանագիտական մտքի արժեքավոր նմուշներից են, որոնց մեջ արտահայտված են արցախահայության ինքնատիպ մտածելակերպը, մտախառնվածքի (մերթալիստետի) հզորագոր երակը, դարավոր արարումների ոսկե բիլագուկը, ներքին ու արտաքին բռնակալների, հարստահարիչների դեմ սուր, ընդգծված պայքարը, մշտաթյուն, աննվաճ, ազատասեր ոգին, իմաստասեր և հավատավոր բարքը, որոնք ընդգծում են նրա անկրկնելի հանճարը:

Արցախցու ազգային և համազգային որակների, տոհմիկ հրաշակերտ հոգեբանական շերտերի, բանահյուսական ակունքների վերհանման հիանալի և դրվատելի գործին է լծված երիտասարդ տաղանդավոր բանագետը, որը երևան է հանված վերողիտված գրքերում, հատկապես «Արցախի բանահյուսությունը» գրքում:

Բանալի բառեր: Արցախի բանահյուսությունը, Արցախյան հանելուկներ, Արցախյան ավանդություններ, Ղարաբաղ, բարբառ, բառարան, մենթալիտետ:

3. Балаян-Аракелян

**МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ФOLKЛОРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ:
КНИГА АРМЕНА САРКИСЯНА "АРЦАХСКИЙ ФOLKЛОР"**

Коллекция книг Армена Саркисяна «Арцахские загадки», «Арцахские традиции», «Арцахские смешные истории», «Словарь арцахского диалекта», «Арцахский фольклор» и другие фольклорные сборники являются одним из ценных доказательств армянской творческой мысли, в них отражен своеобразный ход мыслей армян Арцаха, мощная жилка менталитета, золотой венец векового творчества. Острая борьба против внешних и внутренних диктаторов и угнетателей, всегда бодрствующая и свободолюбивая душа, философский и религиозный образ жизни подчеркивают его непревзойденное мастерство.

Национальным и общенациональным качествам арцахца, его родовой психологии, и изучению фольклорных источников посвятил себя молодой талантливый фольклорист, что и проявляется в вышеупомянутых книгах, особенно в книге «Арцахский фольклор».

Ключевые слова: Арцахский фольклор, арцахские загадки, арцахские традиции, Карабах, диалект, словарь, менталитет.

Z.Arakelyan-Balayan

**THE MONUMENTAL FOLKLORE RESEARCH: ARMEN
SARKISYAN'S "THE FOLKLORE OF ARTSAKH" BOOK**

The collection of Armen Sargsyan's books "Artsakh Puzzles", "Artsakh Tradition", "Artsakh Funny Stories", "Dictionary of the Artsakh Dialect", "The folklore of Artsakh" and other folklore collections are one of the valuable evidence of armenian creative thought, they reflect the original thinking of Artsakh, powerful vein mentality, gold crown of century creativity. The struggle against external and internal dictators and oppressors always cheerful and freedom-loving soul, philosophical and religious life emphasize its excellence. National and nationwide qualities of Artsakh people, its generic psychology and the study of folklore sources devoted himself to a young talented folklorist, which is manifested in the above mentioned books, especially in the book.

Keywords: Artsakh folklore, Artsakh riddle, Artsakh tradition, Karabakh, dialect, dictionary, mentalitet.

«Մեր կիրքը յըրգինքյանա կաթա՛լ»...

«Հայրս աղ, հայրս մաղ, հայրս հաց թուռնան կաց»...

**«Աստու՛ծ, թա կարում չըս տու մեզ պահիս, վրեր եկ, մո՛ւնք
քեզ ճուղուպուրու մաչու նման պահինք»... - Ա Ը Յ Ա Խ Ա Ը Ա Ն -**

Հարկավ, որքան իմաստություն, բարեսրտություն, անխռով ու խռովյալ մտասնեռումներ, կենսական-փիլիսոփայական տարրեր կան արցախցու

կերպարի, ֆենոմենալ մտահանգումների, փիլիսոփայական եզրահանգումների, իր արարած բարձր արժեքների գնահատման մեջ, որոնք նրա աստվածակերպն են հատկանշում:

Ժողովուրդների ազգաբանության և մասնավորապես հայ ժողովրդի էթնոսաբանության մեջ իր մենթալիտետով (մտախառնվածքով), ազգային որակներով, բարոյական ու գեղագիտական արարումներով, ավանդույթակիր շերտերով, ազգային գաղափարակարգմամբ, բարքաբանությամբ, ուղղամտությամբ, ազատասիրությամբ, հայրենասիրությամբ, չարին հակադրվելու հզոր պոռթկումով, սովորույթների հետաքրքիր շարժով, հրեղեն բառ ու բանով, ոգելու իմաստասիրությամբ, աշխատասիրությամբ, իր Արցախամուր (Փ. Բուզանդ) բնության պես պարզ, միաժամանակ բարդ ու խորհրդավոր, ահասարսուռ կամքով, անկոտրուն վարքով առանձնանում է արցախցու տեսակը: Նա աշխարհին ներկայանում է որպես մարդաբանական՝ օրինակը չունեցող կերպավորում: Իր հնամենի բարքաբանությամբ, հզոր ու ազգասեր ոգով, ռազմական հանճարով արցախցին հմայում, առինքնում է ո՛չ միայն հարևան ժողովուրդներին, այլև թե՛ բարեկամ, թե՛ չարական օտարներին, շատերին անվեհապահորեն դարձնում իր բազմաթիվ առաքինությունները ազնիվ ու ճշմարիտ գնահատողներ:

Արցախցու ազգային որակների, առաքինությունների ամենաբնորոշ համակարգը նրա ստեղծած ժողովրդական բանահյուսությունն է՝ վաղնջական ժամանակներից եկող և փաստող վավերախոսությամբ, հայ ժողովրդական բանավոր արարումների ոսկե բիլագուկի հրաշալենգիմը դառնալով, ժամանակ առ ժամանակ՝ պայմանական անցքերին զուգահեռ, իր ավանդական առանձնահատուկ թթխմորից հունցվելով, նոր ժանրատեսակներով հարստացնելով հայ ազգային բանահյուսության հոսանուտ գետը:

Արցախահայության ստեղծած ժողովրդական գոհարների ընտրանին դարերի ընթացքում ունեցել է և՛ պահպանումներ, և՛ կորուստներ, որոնք հետևանք էին ժամանակին դրանց հավաքագրական, հրատարակչական գործի բացակայության:

Նման երևույթը տիպական էր ո՛չ միայն հայոց, մասնավորապես արցախահայության բանայուսագիտության, այլև համաշխարհային բանագիտության մեջ:

Ժողովրդական բանահյուսությունը մարդկային հասարակական կյանքի արշալույսին ստեղծված համակարգ է, կարելի է ընդունել որպես արվեստի ու նրա այլևայլ ճյուղերի արգանդը՝ հարուստ շերտավորմամբ, բազմաժանր, բազմաթեմատիկ, բազմաբնույթ արտահայտություններով, որտեղ երևում է այն ստեղծող ժողովրդի առանձնահատուկ տաղանդը, հանճարի ցուանքները, զարմանահրաշ ու հարուստ հոգեկերտվածքը:

Ստ. Պալասանյանի և այլ բանագետների կողմից այն, իրավամբ, համարվել է «բանավոր գրականություն»:

Հայ ժողովրդական բանահյուսության ակունքները, շերտերը մենք տեսնում ենք վաղնջական ժամանակներում ստեղծված երկերում, մեհենական մատենագիր Ողյումպ-Ուղյումպ-Օղյումպ քուրմի «Մեհենական պատմության» մեջ, փանդիոներով երգող Գողթան երգիչներից լսած և Խորենացու կողմից գրի առնված հեթանոսական երգերի, հնագույն ժամանակներում հյուսված էպոսի պատառիկների՝ առասպել-քերթվածների, զրույցների, թվեյաց, պարուց, ցցուց երգերի շարքում, որոնց տաղաչափության մասին հմտորեն խոսվում է Ավ. Բահաթրյանի «Հին հայոց տաղաչափական արվեստը» գրքում:

Բանահյուսական կտորները առկա են նաև Հին Հայոց Արքատա պետության դիցարանի, գրի, անմահության խորհրդի մասին խոսվող շումերա-աքքադական «Ահեղ Գիլգամեշը» դյուցազնավեպում (**այնտեղ Հին Հայոց երկիրը՝ Արքատան, անվանված է «Աստվածների ժողովի երկիր», «Անմահության երկիր», «Գրի երկիր», «Մուրբ օրենքների երկիր» և այլն**, իսկ շումերագետ Ա. Դավթյանի փաստամամբ-հետազոտմամբ ապացուցված է, որ շումերերենը հին հայերենն է), Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմության», Փ. Բուզանդի «Հայոց պատմության», Հ. Մամիկոնյանի (Զենով Գլակ) «Տարոնի պատմության» մեջ, Սեբեոսի, Շապուհ Բագրատունու երկերում, Մ. Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության», Ասողիկի, Կ. Գանձակեցու «Հայոց պատմության» մեջ, Գր. Նարեկացու «Մատենանոց բերդերգութիւն»-ում, մեղեդիներում, միջնադարյան երգիչների տաղերգերում, Մայաթ-Նովայի խաղերում, Մ. Թադիադյանի, Խ. Աբովյանի, բանագետների (Բաղդասար Մետրապոլիտ Հասան Ջալալյանց, Գ. Սրվանձտյան, Ս. Երեմյան, Մ. Միանսարյանց, Մ. Աբեղյան, Ա. Ղանալանյան, Հ. և Մ. Էմիններ, Հ. Օրբելի, Գր. Ղափանցյան, Ս. Ջալալյան, Մուրացան, Բաֆֆի, Ա. Բեկնազարյան, Հայկունի (Հովակիմ Գեղամյանց), Մ. Բարխուդարյան, Հովհ. Թումանյան, Ս. Հարությունյան և այլն) հայ նոր և նորագույն գրականության, արդի ժամանակաշրջանի ներկայացուցիչների, բանահավաքների նյութերում, արարումներում:

Այսպիսով՝ հայ բանագիտության մեջ ևս կարևորված ենք տեսնում բանահավաքչական աշխատանքների փորձը, ընթացքը:

Բանագիտական, բանահավաքչական աշխատանքներից անմասն չմնաց նաև արցախյան հատվածը: Այս ուղղությամբ պարբերական մամուլում մի քանի անգամ հանդես ենք եկել գրախոսություններով՝ անդրադառնալով երիտասարդ գիտնականի Ա. Սարգսյանի ուսումնասիրությունների քննությանը:

2015թ. Երևանի «Էդիտ Պրինտ» հրատարակչությունը Արմեն Սարգսյանի հեղինակությամբ լույս է ընծայել «Արցախի բանահյուսությունը» վերտառությամբ բանահյուսական երկերի սովորածավալ ժողովածուն, որն իր տեսակի մեջ մոնումենտալ կոթող է հիշեցնում, և որը տիրականորեն գալիս է համարելու Արցախի բանահյուսական երկերի քննությանը, հավաքագրական աշխատանքներին վերաբերող անվանի շուշեցիներ՝

Առաքել, Ալեքսանդր, Գրիգոր Բահաթրյանների հավաքած հեքիաթների, Հայկունու «Ուղեգնացական ակնարկների», Տ. Նավասարդյանի «Հայ ժողովրդական հեքիաթների», Մ. Բարխուդարյանի «Բարոյական առակների», «Պլըր Պուդու», «Արազը տարին կտարի», «Չոբանն ու նշանածը», «Միրզա և Աննայի», «Արցախի», Կոստանդին Մելիք-Շահնազարյանի երկերի, Ե. Լալայանի, Խ. Դավթյանի, Ա. Իսրայելյանի, Կ. Դավթյանի, Ա. Ղազինյանի, Լ. և Ե. Հարությունյանների աշխատանքների, Թ. Հայրապետյանի «Կոստանդին Մելիք-Շահնազարյանի» ուսումնասիրության և այլոց տքնանքով ստեղծված գրքերի շարքը:

Ա. Սարգսյանի «Արցախի բանահյուսությունը» առաջին հայացքից էլ մեծ խորհուրդ է պարունակում. գրքի առաջին կազմին քանդակագործ Ս. Բաղդասարյանի հեղինակած նշանավոր քանդակն է՝ «Մենք ենք, մեր լեռները», որը խիստ ընդհանրական և խորհրդանշական է Արցախ աշխարհը ներկայացնելու համար՝ Պապիկ-Տատիկի ավանդութակիր, ազգային դիմագիծը հատկանշող հստակակարգով, որը միաժամանակ հատկանշում է բնաբանի փոխարեն անտոացիայի նախաթերթին մեջբերված առածը, արցախցու բնավորության գծերից մեկը՝ շիտակությունը. «Ղարաբաղցն ըստըղավ-ընդըղավ չի ընգրնում, խօսկը քյասմա յա ասում»:

Բանահյուսական երկերի քննությանը նվիրված ուսումնասիրությունների մեջ առաջինը չլինելով՝ «Արցախի բանահյուսությունը» գիտնական-բանագետի և ոչ միայն՝ ընդհանրության մեջ բնագավառը ներկայացնող գրքերի մեջ առանձնանում է սովորածավալությամբ, իր ձևային մեջ՝ մոնումենտալությամբ, ժանրատեսակների ընդգրկուն քանակով, բանագիտական դաշտի տեղեկատվական ու տեսական շարժերի սպառիչ պատասխաններով:

1992-2014թթ. պարբերացմամբ հեղինակը Արցախի Հանրապետության տարբեր վայրերի, գյուղերի ու քաղաքների բանասացներից հավաքել ու գրի է առել ժողովրդական երգերի ավելի քան **8078 բնագիր**, որոնք դասդասելով ժողովածուի մեջ ներկայացրել է երեք խորագրի տակ՝ 1. **«Վիպական բանահյուսություն»**, 2. **«Քնարական բանահյուսություն»** և 3. **«Ասույթաբանական բանահյուսություն»**:

Երեք գլխակիրներն էլ իրենց հերթին նախանշում են նյութի մեջ տեղակայված ժողովրդական ասաումների հետևյալ խմբերը. առաջին՝ 1. **Հեքիաթներ** (22 միավոր), 2. **Ավանդություններ** (266 միավոր), 3. **Առակներ** (86 միավոր), 4. **Զվարճախոսություններ** (592 միավոր), Երկրորդ՝ 5. **Խաղիկներ** (237 միավոր), 6. **Զափածո** այլ ստեղծագործություններ (21 միավոր), Երրորդ՝ 7. **Առած-ասացվածքներ** (3388 միավոր), 8. **Անեծքներ** (709 միավոր), 9. **Օրհնանքներ և բարեմաղթանքներ** (369 միավոր), 10 **հանելուկներ** (734 միավոր), 11 **Գյուղերի ու քաղաքների մականուններ** (1307 միավոր), 13. **Շուտասելուկներ** (24 միավոր), 14. **Հանգախաղեր** (204 միավոր):

«Ներածություն» բաժնում բանագետը թռուցիկ, համառոտ ակնարկով պատմական անդրադարձ է կատարում Արցախ աշխարհի տեղանվանը,

վկայակոչելով պատմական աղբյուրների տարբանույթ արձանագրությունները, հայ և օտարերկրյա պատմիչ-մատենագիրների անդրադարձները, միաժամանակ մեկնաբանելով Արցախամուր (Փ. Բուզանդ) աշխարհի պատմական ճակատագրի, քաղաքական, սոցիալական, մշակութային կյանքի կարևորագույն անցքերը, ընդգծում Արցախի օրինական կապը մայր հայրենիքի հետ, բացահայտում արցախահայության մաքառող, ստեղծագործ ոգին ու ազգասեր էությունը, ավանդակիր վարքն ու բարքը:

Ա. Սարգսյանի քննության կենտրոնական առանցքը Արցախի բանահյուսությունն է և նրա վերաբերյալ կուտակված բանասիրական ուսումնասիրությունները, հրապարակումները, բնագրային ժողովածուները, նրբահյուս-ճարտարվեստ արարումները: «Լինելով հարագատ ժողովրդի մտքի ու հոգու վառ արտահայտություններ՝ ժողովրդական տարբեր ժանրերի ստեղծագործությունները մշտապես ուղեկցել են արցախահայությանը՝ ներկայացնելով նրա նիստ ու կացը, հոգեկան նրբին ու մշտախռով ապրումներն ու երևակայությունը, անցյալն ու ներկան՝ հաճախ լուսաբանելով մի շարք հարցեր, որոնք պատմության և այլ գիտությունների համար անլուծելի են: Դժբախտաբար, հազարամյակների ընթացքում ստեղծված ճոխ բանահյուսության միայն մի մասն է մեզ հասել՝ ժամանակին գրի չառնելու պատճառով»¹, - նշում է Ա. Սարգսյանը:

Ներածությունում մեկնաբանը արժևորում է Արցախի բանահյուսական երկերի հավաքագրական աշխատանքները՝ նշելով այդ գործում ջանք ու եռանդ ցուցաբերած երախտավորների անունները, տքնանքը, հիշատակության արժանի վարքը, այդ ուղղությամբ նրանց հրատարակված ուսումնասիրությունների ուղղավածությունը, վերաբերմունքը բանագիտության և բանահավաքչական աշխատանքների վերաբերյալ, կարևորելով այդ գործում առաջինը հանդիսացող նշանավոր շուշեցի գերդաստանի՝ մտավորականներ Առաքել, Ալեքսանդր, Գրիգոր Բահաթրյանների վաստակը, որոնց շարքին ավելանում է եռանդուն գործիչների մի բույլ՝ իր նախասիրած ժանրատեսակների քննությամբ, հավաքագրական, հրատարակչական աշխատանքների ուղղավածությամբ: Նրանցից նշելի են Տ. Նավասարդյանը, Միք. Տեր-Հովհաննիսյանը, Մ. Բարխուդարյանը, Կ. Մելիք-Շահնազարյանը, Ե. Լալայանը, Խ. Դադյանը, Մ. Իսրայելյանը, Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյանը, Բ. և Ա. Ղազինյանները, Մ. Մխիթարյանը, Մ. Օհանջանյանը, Լ. Հարությունյանը և ուրիշներ:

Լեզվաբանը բացահայտում է նաև հրատարակված ժողովածուներում առկա բարբառային աղավաղումները, դրանց վնասակարության չափը, որոնք, ըստ մեկնաբանի, հետևյալ գործոններով են պայմանավորված.

1. Բանահավաքները, կարևորելով բանահյուսական նմուշների բովանդակային կողմը և բարբառի գիտական քննումը նպատակ չհամարելով, առաջնորդվել են բանահյուսական ժառանգությունը ընթերցող լայն

¹ *Սարգսյան Ա., Արցախի բանահյուսությունը, Ե., Էդիտ Պրինտ, 2015, էջ 15, 11:*

շրջանակներին հասու դարձնելու սկզբունքով: Այս մասին նշված է որոշ ժողովածուների առջաբաններում և ծանոթագրություններում:

2. Բանահավաքները, բավարար չափով չտիրապետելով տվյալ խոսվածքի նրբություններին, դրանք հարմարեցրել են գրական հայերենի կամ մայրենի խոսվածքի առանձնահատկություններին: Չի բացառվում, որ բազմաթիվ նյութեր գրառվել են վերհիշելով, որի դեպքում գրառողը հանդես է եկել նաև որպես բանասաց:

3. Հաճախ նյութը հնչյունաբերականական օրինաչափությունների խախտումներով են ներկայացնում նաև բանասացները՝ ձգտելով այն գրականացնել:

4. Որոշ դեպքերում էլ, խախտումների պատճառները տեխնիկական են՝ պայմանավորված բարբառային տարածայնությամբ նյութերի տպագրության դժվարություններով¹:

Բանագիտական մոնումենտալ այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակը գետեղել է նաև բանահյուսական նյութեր, որոնք հավաքագրել է 1992-2014թթ. ընթացքում:

Բավականին ծավալուն ներածությունում լեզվաբանը անդրադառնում է այդ նյութերի բանագիտական բացահայտումներին, բարբառային առանձնահատկություններին, հավաքագրական, գրառման աշխատանքներին, ժանրատեսակների կենսունակության աստիճաններին: Այս տեսանկյունից մեկնաբանված են հեքիաթի ժանրը, ավանդությունները, առակները, վիպական բանահյուսական ժանրերից ամենակենսականը՝ զվարճախոսության ժանրը, վերացման սահմանին գտնվող քնարական բանահյուսության գոհարներից՝ պարերգերը, սիրերգերը, ծիսական երգերը, հորովելները, տաղիկ-խաղիկները...

Զուգահեռ, բանագետը բացահայտում է վերողիտված ժամանակաընթացքում հավաքագրած կտորների ժանրային և իմաստային առանձնահատկությունները՝ սկզբնապես կանգ առնելով հեքիաթի տեսակների բազմաշերտ պարույրներին, դրանք ներկայացնելով բնագրային հետաքրքիր օրինակներով, միաժամանակ ցույց տալով նյութի դաստիարակչական, գաղափարական, փիլիսոփայական շերտերը, կերպարային գծերը:

Մեկնաբանը, հետևելով Ա. Ղանալանյանի եզրահանգումներին, առանձնացնում է ավանդությունների տեսականին. դրանք են՝

1. **ստուգաբանական ավանդություններ,**
2. **բացատրական ավանդություններ,**
3. **վարքաբանական ավանդություններ,** որոնց մեջ ըստ քանակի գերակշիռ են ստուգաբանական ավանդությունները...

Ավանդությունների, հուշիկների պահպանման արդյունքում անձնավորվել են Արցախի սարերն ու ձորերը, քարայրերը, ջուրն ու

¹ Տե՛ս՝ նույն տեղում, էջ 17:

խոտաբույսերը, սրբատեղիներ և այլն, որոնցից շատերը շատ հետաքրքիրը հավատալիքների, գիտական բացատրումների հետ են կապված:

Բուսական ու կենդանական, թռչնատեսակների աշխարհի հետ կապված հարցադրումները, ավանդության կիր շերտերը ևս մեկնաբանի տեսադաշտում են ու բացահայտումների բանալիներ ունեն: Դրանց քննումները Սարգսյանը ներկայացնում է ըստ աշխարհագրական տեղավայրերի լանդշաֆտի:

Հետաքրքիր քննողական անցումներում բացահայտվում է արցախցու կերպը, մտախառնվածքը (մենթալիտետը), արաչագործ էությունը, ազատասեր, ճշմարտասեր, արդամիտ էությունը, հանճարաբարո բարքն ու վարքը, ազգային նկարագիրը, մաքառող, պատվասեր, վրիժառու քայլքը, խստաբարո կենցաղը, արարչագործ ոգին, աստվածասեր էությունը, աստվածավախ, աստվածապաշտ, աստվածասաստ-աստվածադատ քննողական միտքը, պատվասեր տեսակը՝ առանձնացող իր որակներով, որոնք մեկնաբանվում են տեսաբանի ներկայացրած գրույցներում, ավանդություններում, պատմական երանգներով արարված պատումներում, ասացվածքներում. այնտեղ արցախցին է իր մտախառնվածքային ընդգծված գծերով, հավատով, հավատախախտ գծերով, հզոր ազատասեր էությամբ:

«Պողոսագումեր գյուղում ժամանակին մի մեծ փոս է եղել, որտեղ թշնամիների հարձակումների ժամանակ թաքնվում էին կանայք ու երեխաները և փրկվում, -գրում է Ա. Սարգսյանը ավելացնելով,- հետագայում, երբ խաղաղություն է տիրում, ժողովուրդը ամենքին փրկող այդ փոսի տեղում եկեղեցի է կառուցում՝ այն անվանելով՝ Ամենափրկիչ»¹:

Վարանդայի իշխան Մելիք Շահնազարյանի ապարանքում որպես կատակաբան, ապրած, 19-րդ դարի քաղաքական, մշակութային կյանքում մեծ դերակատարություն ունեցած զվարախոս Պըլը-Պուղու (խենթ Պողոս) անվան շուրջ բազմաթիվ ավանդություններ, գրույցներ, զվարճախոսություններ են հյուսել, որոնցում առկա են Արցախի, արցախցու անցյալ կյանքի շուրջ արված դրվագներ: Ահա, օրինակ դրանցից բնութագրական մեկը. «Հնդհանրապետ, -գրում է լեզվաբանը,- Պըլը-Պուղու յուրաքննաչուր խոսք, լինի հանդիմանական, խրատական, թե այլ բնույթի, ուղեկցվում է սրամտությամբ, երբ նա հասնում է տունը թալանած գողերի հետևից, վերջիններիս այն հարցին, թե ուր է գնում, զվարճախոսն ասում է. «Պա մեր տօնը քուչուցունում չը ք(4-78), երբ հորթերից մեկը արձակվում եւ փախչում է, նա սկսում է ծեծել կապած մյուս հորթին՝ ասելով. «Վեր սա պեց ընգնէ, էն մինին անա ք,օխանա ա փըխչիլան(4-71), երբ դատավորը, Պուղու սրախոսությունից զգուշանալով, նրան հրավիրում է թուր ուտելու, զվարճախոսն ասում է. «Չէ՛, կըռէք չօնիմ, լըհա մին ըստաքան արաղ տօ, խըմիմ»(4-8), տեսնելով երեխայի փոխարեն խանձարուրի մեջ փաթաթած գողացած գառը՝ Պուղին գողացողին ասում է.

¹ Նույն տեղում, էջ 141:

«Ղազար, տրս հիշկան այե քըզ նման, հանցա լիհա քըթատ վեր ընգած ինի(4-2)»¹:

Լայնածավալ ներածության մեջ գիտնականը տեսական և բնագրային վերլուծություններով բացահայտում է արցախյան բանահյուսության ժանրային բառազանձը՝ յուր ամբողջական խորքերով՝ լեզվառճական, շարահյուսական, գեղագիտական բառանցումներով, տալիս յուրաքանչյուրի անհատական բնութագիրը, մեկնում ազգային խիտ երանգները՝ յուրաքանչյուր տարածաշրջանին հատուկ լեզվական, հնչունական առանձնահատկությունները պահպանելով:

Անգուգական զվարճաբան Պըլը-Պուղու մասին եղած աղբյուրներին ավելացնենք նաև Ապրես Բեկնազարյանի «Գաղտնիք Ղարաբաղի»-ն, որում Պըլը-Պուղին կերպավորված է Արցախի քաղաքական ճակատագրի զուգահեռներում՝ անվանված «Պիծի աստուծ»:

Արցախյան բանահյուսական երկերի լեզվաբանական, շարահյուսական, ձևաբանական, բարբառային առանձնահատկությունների, ոճական հարցադրումների քննության նախանձախնդիր է հեղինակը՝ Ա. Սարգսյանը: 634-382 էջերում տեղադրված է «Ծանոթագրություններ» բաժինը, որում հեղինակը, ըստ ժանրատեսակների ու բնագրային համարների, վերնագրերի՝ ցուցիչներով տեղադրել է երկերը՝ ըստ բանահյուսական **տարբերակների (Առաջին. Վիպական բանահյուսություն-1. Հեքիաթներ, 2. Ավանդություններ, 3. Առակներ, 4. Զվարճախոսություններ: Երկրորդ. Քնարական բանահյուսություն- 5. Խաղիկներ, 6. Չափածո այլ ստեղծագործություններ)**, որոնք աղյուսակի ձևով, համարակալված ներկայացնում են հետևյալ հետաքրքիր սանդղակը՝ նյութի անվանումը, բանասացը, ծննդավայրը և ծննդյան թիվը:

Արցախյան դժվարամարս բարբառային նյութը, դրա իմաստային, լեզվական բացահայտումները դյուրմբոնելի դարձնելու համար հեղինակը ներկայացրել է գրքի մեջ գործածված դժվարամարս բառերի բառարան, որում բառերն ու դարձվածները տրված են բացատրություններով: Առանձնացված են նաև անձնանունների և տեղանունների ցանկեր:

Ուսումնասիրության անչափ կարևոր **առանձնահատկություններից մեկն** էլ այն է, որ ի տարբերություն նախորդ շատ ու շատ ուսումնասիրություններում առկա բացթողումների՝ հեղինակը անառարկելիորեն հետամտել է պահպանել բնագրային նյութի բարբառային տարաձայնությունը, ապա վիպական ու քնարական բանահյուսական ժանրատեսակների բնագրերում՝ տվյալ **խոսվածքի առանձնահատկությունները**: Այս միտումը հեղինակին հնարավորություն է ընձեռել առանձին ցանկով, ինչպես նշել ենք, ներկայացնելու քննախոսության նյութերը՝ հաշվի առնելով Արցախի բարբառը ըստ խոսվածքների: Նյութը կարևորվում է նաև նրանով, որ

¹ Նույն տեղում, էջ 31:

յուրաքանչյուր բնակավայրի խոսվածքի անվան դիմաց նշվում են տվյալ խոսվածքով գրառված նյութերի համարները:

Գրքի արժևորությունը բացատրվում է նաև հեղինակի մոտեցումով՝ գիտական ապարատի-մետալեզվի վերաբերյալ, երբ հեղինակը ամբողջացնում և ներկայացնում է Արցախի բանահյուսությանը լիովին և մասնակիորեն առնչվող տպագիր ու ձեռագիր տեսական և բնագրային աղբյուրները: Հավելենք. Ա. Սարգսյանը վիպական ու քնարական բանահյուսական ժանրերի նյութը դասդասել է ըստ խոսվածքների աշխատագրական դիրքի՝ հարավից-հյուսիս հաջորդականությամբ, ասույթաբանական բանահյուսական ժանրերի նյութերը՝ այբբենական հերթականությամբ:

Փոքրիկ անդրադրձներով մեկնաբանը ներկայացրել է նյութեր Մեհտիշենի և Չայլուի խոսվածքներով (բարբառներով), օրինակներ, որոնք տարբերվում են Արցախի բարբառից, և որոնց կրողները, ըստ հեղինակի բացահայտման, 1828-1830-ական թթ. Պարկաստանի Խոյի և Ուրմիայի գավառներից Արցախ գաղթած հայերի հետնորդներն են:

Այսպիսով՝ Ա. Սարգսյանի «Արցախի բանահյուսությունը» ուսումնասիրությունը գալիս է փաստելու, որ վերջին ժամանակներում հրատարակված բանագիտական ուսումնասիրությունների շարքում, իր տեսակի մեջ **ամբողջական ու հսկայածավալ ժողովածու է՝** լուրջ կազմաստեղծ համակարգով, նյութի վերաբերյալ սպառնիչ տեսական և բնագրային բացահայտումներով, մեկնաբանություններով, հավաքագրական աշխատանքների նրբին, գիտական մոտեցումով, ժողովածուն ամբողջական ու բազմամակարդակ տեսնելու գիտնականի բժախնդրությամբ ու նույնքան բարձր պատասխանատվությամբ՝ ձեռնարկած դժվարին աշխատանքի վերաբերյալ հաջողության գիտակցությամբ, ինչը, ամենայն հավաստմամբ, հրաշալի փաստ է դարձել վերջին տարիների Արցախի բանագիտության պատմության մեջ:

Գրականություն

1. Սարգսյան Ա., Արցախի բանահյուսությունը, Ե., Էդիտ Պրինտ, 2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ., Ս.Ա. Խանյանը: